

با نقطه یا بی نقطه؟ اشتباهی متداول در فهرستنویسی انتشارات ایرانی

مرتضی کوبی^۱

چکیده: در فهرستنویسی کتابهای فارسی مرسوم است که در انتهای برخی از عبارتهای فهرستبرگه نقطه گذاشته شود. گذاشتن این نقطه با قوانین آنگلو-آمریکن سازگار نیست. در دستنامه قواعد فهرستنویسی نیز قاعده خاصی در این باره نیامده است. مشکلاتی که این نقطه به وجود می‌آورد، از جمله انتقال اطلاعات در بونی‌مارک، مورد توجه قرار گرفته است.

فهرستبرگه‌های کتابخانه‌ها یکی از ابزارهای سنتی ذخیره و بازیابی اطلاعات در کتابخانه‌ها هستند. در این فهرستبرگه‌ها، داده‌های کتابشناختی با شکلها، نشانه‌ها، و نظم معینی ارائه می‌شوند. برای استاندارد کردن این نظم، شکلها و نشانه‌ها، قواعدی در سطح جهان به وجود آمده است که از مهمترین آنها قواعد فهرستنویسی آنگلو-آمریکن^۲ که اختصار آن به انگلیسی AACR است و در سطح بین‌المللی کاربرد گسترده‌ای دارد. ویرایش دوم این مجموعه قواعد، در بین کتابداران به آنگلو-آمریکن ۲ و بازنگریسته این ویرایش دوم به AACR2R مشهور است. کتابخانه ملی ایران نیز در راستای هماهنگی با دیگر کتابخانه‌ها و مراکز کتابشناختی جهان، از این مجموعه قواعد استفاده می‌کند. اما مدعی است که آن را با ویژگیهای خاص انتشارات ایرانی

۱. عضو هیأت علمی دانشگاه شهید چمران اهواز

2. Anglo-American Cataloging Rules (AACR)

تطبیق داده است^(۱). فهرستبرگه تصویر ۱ که از کتابشناسی ملی ایران گرفته شده^(۲) با استفاده از این قواعد تهیه شده است:

شهرآرای، مهرناز

رشد در دوران قبل از تولد / نوشته مهرناز شهرآرای. — تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۶۱.
 ۸۰ ص.: مصوّر (بخشی رنگی).
 بها: ۷۰۰ ریال.
 واژه‌نامه.
 کتابنامه: ص. ۷۹-۸۰.

۱. جنین‌شناسی انسانی - به زبان ساده. الف. عنوان.

۹۵ش/۶۰۱ QM

۱۱۳۲-۶۲م

تصویر ۱. نمونه یک فهرستبرگه کتابشناسی ملی ایران

در فهرستبرگه تصویر ۱، داده‌های کتابشناختی برحسب ماهیتشان، در مناطق معینی ارائه می‌شوند. پیش از هر منطقه، یک "..." گذاشته می‌شود و عناصر داده‌ها در هر منطقه با نشانه‌های معینی ارائه می‌گردد. در صورتی که منطقه‌ای از سر سطر آغاز شود نشانه "..." قبل از آن منطقه برداشته می‌شود. مطابق قواعد مربوط در آنگلو - آمریکن ۲ مناطق یک فهرستبرگه را می‌توان پشت سر هم نوشت و لزومی ندارد که برخی از آنها را از سر سطر آغاز کرد^(۳). یعنی فهرستبرگه تصویر ۱ را می‌توان به صورت تصویر ۲ نیز نوشت.

اگرچه به این ترتیب در فضای فهرستبرگه صرفه‌جویی بسیار می‌شود اما در عرف فهرستنویسی، گذاشتن برخی از مناطق، مانند صفحه‌شمار و یادداشت‌ها از جمله: بهای کتاب، واژه‌نامه، و کتابنامه در اول سطر متداول است و یکی از دلایل آن این است که استفاده‌کننده از فهرستبرگه بتواند اطلاعات مختلف را به سادگی شناسایی کند. همان‌گونه که قبلاً ذکر شد مطابق قواعد آنگلو - آمریکن ۲، هنگامی که یک منطقه به سر سطر آورده می‌شود نشانه "..." پیش از آن حذف می‌گردد^(۴). آنچه در نوشته حاضر مورد بررسی قرار می‌گیرد این است که آیا گذاشتن یک نقطه در انتهای هر منطقه از فهرستبرگه، به گونه‌ای که در بیشتر موارد در کتابشناسی ملی

شهرآرای، مهرناز

رشد در دوران قبل از تولد/ نوشته مهرناز شهرآرای. تهران: کانون پرورش
فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۶۱. ۸۰ ص.: مصوّر (بخشی رنگی). - بها:
۷۰۰ ریال. - واژه‌نامه. - کتابنامه: ص. ۷۹-۸۰.

۱. جنین‌شناسی انسانی - به زبان ساده. الف. عنوان.

۹ر۹ش/۶۰۱ QM

۱۱۳۲-۶۲م

تصویر ۲. حالت دیگر فهرستبرگه تصویر ۱

ایران و در نتیجه در فهرست‌نویسی بسیاری دیگر از کتابخانه‌های ایران انجام می‌شود:

۱. با قواعد آنگلو - آمریکن ۲ مطابقت دارد؟

۲. اگر ندارد آیا کتابخانه ملی این تغییر را برای تطابق با ویژگیهای انتشارات ایرانی انجام داده

است؟

۳. اگر پاسخ سؤال دوم نیز منفی است چرا نباید این نقطه‌ها را در انتهای مناطق فهرستبرگه

گذاشت؟

در اکثر قریب به اتفاق فهرستبرگه‌های مندرج در کتابشناسی ملی ایران، همان‌گونه که در

فهرستبرگه تصویر ۱ دیده می‌شود در انتهای مناطقی که منطقه بعد از آنها سر سطر واقع شده،

یک نقطه گذاشته شده است. در فهرستبرگه تصویر ۱، مناطق وضعیت نشر که خود شامل سه

عنصر داده‌های "تهران"، "کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان"، و "۱۳۶۹" است و نیز، بهاء،

واژه‌نامه، و کتابنامه از این گروهند. در کتاب دستنامه قواعد فهرست‌نویسی نیز که اخیراً از سوی

کتابخانه ملی منتشر شده و هدف آن ارائه قواعدی برای فهرست‌نویسی انتشارات ایرانی است

قاعده‌ای برای این منظور ارائه نشده است، اما این روش نشانه‌گذاری به چشم می‌خورد^(۵). در

کتاب فهرست‌نویسی: اصول و روشها، در قسمت نقطه‌گذاری و نشانه‌گذاری در توصیف، این عبارت

دیده می‌شود: " - نشانه (.) - در انتهای هر ناحیه [منطقه] گذارده می‌شود^(۶) و در این مورد به قاعده

1.0C در آنگلو - آمریکن ۲ استناد شده است. در برخی از نرم افزارهای فهرست نویسی ایرانی نیز این نکته دیده می شود. مثلاً در نرم افزاری به نام "برگ"، پس از وارد ساختن داده های فهرست نویسی توسط فهرست نویس، در شکل نهایی، در انتهای هر منطقه در فهرستبرگه تولید شده یک نقطه دیده می شود.

به نظر می رسد که پاسخ سؤال یک یعنی این که نقطه گذاری در پایان هر منطقه با آنگلو - آمریکن ۲ مطابقت دارد، منفی است زیرا:

الف. همچنان که در بالا گفته شد هر منطقه در فهرستبرگه با یک "۔" آغاز می شود و در صورتی که منطقه ای از سر سطر آغاز شود "۔" قبل از آن حذف می گردد. به این ترتیب، اگر مناطقی که در فهرستبرگه تصویر ۲، پشت سر هم آمده و پیش از هر کدام، یک "۔" قرار دارد از سر سطر نوشته شود از آنجا که "۔" پیش از هر منطقه با خود منطقه جا به جا می شود در انتهای هیچ منطقه ای هیچ نشانه ای باقی نمی ماند. یعنی فهرستبرگه تصویر ۲ به صورت تصویر ۳ در می آید.

ب. نه تنها در هیچ یک از قواعد مربوط به نشانه گذاری در آنگلو - آمریکن ۲ اشاره ای به گذاشتن نقطه در انتهای مناطق نشده، بلکه در کلیه مثالهای مندرج در آنگلو - آمریکن ۲ نیز پس از مناطق، مطلقاً نقطه ای گذاشته نشده است.

شهرآرای، مهرناز

رشد در دوران قبل از تولد/ نوشته مهرناز شهرآرای. - تهران: کانون پرورش
فکری کودکان و نوجوانان، ۱۳۶۱.
۸۰ ص.: مصور (بخشی رنگی).
بها: ۷۰۰ ریال.
واژه نامه.
کتابنامه: ص. ۷۹-۸۰.

۱. جنین شناسی انسانی - به زبان ساده. الف. عنوان.

۹۹ ش/ ۶۰۱ QM

۱۱۳۲-۶۲م

تصویر ۳. حالتی از فهرستبرگه تصویر ۱ که با آنگلو - آمریکن ۲ مطابقت دارد.

پ. در کتاب دستنامه قواعد فهرستنویسی نیز قاعده خاصی درباره نقطه پس از مناطق وجود ندارد، ولی در مثالهای آن در انتهای مناطق نقطه گذاشته شده است که این امر می تواند ناشی از روش کلی فهرستنویسی در کتابخانه ملی باشد.

ت. علی رغم این که در کتاب فهرستنویسی: اصول و روشها بالضرّاحه قید شده است که باید در انتهای هر منطقه یک نقطه گذاشت، اما در قاعده مورد استناد در این زمینه در کتاب فوق الذکر، چنین نکته ای دیده نمی شود. توضیح این که در متن انگلیسی آنگلو - آمریکن ۲، زیر قاعده 1.OC، نکته مطرح در کتاب فهرستنویسی: اصول و روشها وجود ندارد و در ترجمه قوانین آنگلو - آمریکن ۲ به فارسی که توسط نویسنده محترم کتاب فهرستنویسی: اصول و روشها انجام شده است نیز چنین موردی دیده نمی شود. به این ترتیب به نظر می رسد که گذاشتن نقطه در پایان مناطق فهرستبرگه که در فهرستنویسی انتشارات ایرانی از سوی کتابخانه ملی و برخی کتابخانه های دیگر اعمال می شود منطبق با قوانین آنگلو - آمریکن ۲ نیست.

در پاسخ سؤال دوّم، یعنی اینکه آیا کتابخانه ملی این تغییر در آنگلو - آمریکن ۲ را به دلیل انطباق آن با ویژگیهای انتشارات ایرانی انجام داده است می توان گفت که به نظر نمی رسد این تغییر، ارتباطی به ویژگیهای انتشارات ایرانی داشته باشد. زیرا در کتاب دستنامه قواعد فهرستنویسی، همان گونه که قبلاً نیز ذکر شد هیچ قاعده ای در مورد گذاشتن نقطه در انتهای مناطق وجود ندارد که این امر می تواند دلیل آن باشد که این تغییر، برای تطبیق آنگلو - آمریکن ۲ با ویژگی های انتشارات ایرانی به وجود نیامده است.

اما طرح این مطلب که چرا نباید این نقطه ها را در انتهای مناطق فهرستبرگه ها گذاشت، که پاسخ به سؤال سوم نیز هست، ناشی از تجربه ای است که نگارنده در تدریس دروس سازماندهی مواد به دست آورده است. نگارنده همواره کوشیده است تا بخش فهرستنویسی توصیفی دروس سازماندهی مواد را با اتکاء به استاندارد جهانی آنگلو - آمریکن ۲ به دانشجویان بیاموزد. تفاوت میان آنگلو - آمریکن ۲ و کتابشناسی ملی ایران از نقطه نظر مطروحه در این نوشته همواره موجب برانگیختن سؤالات متعددی از سوی دانشجویان شده است و فهرستنویسان نیز بعضاً نگارنده را در این زمینه مورد سؤال قرار داده اند. علت اتکاء نگارنده به آنگلو - آمریکن ۲ در تدریس قسمت فهرستنویسی توصیفی دروس آماده سازی این است که تا سال ۱۳۷۳ هیچ گونه قواعد مدوّنی برای فهرستنویسی انتشارات ایرانی وجود نداشت و مجموعه قواعدی نیز که در سال ۱۳۷۳ از سوی کتابخانه ملی ایران تحت عنوان دستنامه قواعد فهرستنویسی منتشر گردید دارای اشکالات متعددی است که مانع از آن می شود که بتوان این مجموعه را به عنوان استاندارد برای فهرستنویسی انتشارات ایرانی به کاربرد^(۷). از سوی دیگر، انتشار ترجمه آنگلو -

آمریکن ۲ به فارسی موجب شد که این استاندارد به طور گسترده‌ای در دسترس دانشجویان کتابداری و فهرست‌نویسان قرار گیرد و زمینه استاندارد کردن فهرست‌نویسی در ایران را فراهم آورد. دلیل دیگری که برای برداشتن نقطه از انتهای مناطق فهرستبرگه‌ها می‌توان ارائه داد این است که در تبادل کامپیوتری داده‌های کتابشناختی و فهرست‌نویسی میان کتابخانه‌های مختلف، گذاشتن یا برداشتن این نقطه‌ها می‌تواند موجب پیدایش ناسازگاری میان رکوردهای یک اثر مشابه شود و تبادل را دچار اختلال سازد. هنگامی که فهرستبرگه تصویر ۳ را با استفاده از مارک بین‌المللی^۱ برای خوانده شدن به وسیله کامپیوتر کدگذاری کنیم رکورد زیر در کامپیوتر به وجود می‌آید:

00537nam0#2200193###450# 001000900000 010001800009 100004100027
 101000800068 102000800076 105001800084 200005100102 210005200153
 215002800205 320001400233 320002300247 606003800270 680001600308

به_____: ۷۰۰ @ \$d ۱۱۳۲-۶۲ م @ 700002000324@

@##\$aIRN@##\$aper@0##\$z@##\$y0pery0107###\$d13611225d1361###\$a@##\$a\$Sa@##\$a

نوشته مهرناز \$f رشید در دوران قبل از تولد @##\$a000yy@1#\$a

مصور \$c ۸۰ص. @##\$a۱۳۶۱\$d کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان \$b تهران @##\$a@##\$a شهرآرای

به زبان \$x جنین شناسی انسانی @##\$a کتابنامه: ص. ۷۹-۸۰ @##\$a ۶۰۱ @##\$a واژه‌نامه @##\$a (بخشی رنگی)

@% مهرناز \$b شهرآرای @##\$a ۱ @##\$a ۹۵ش \$b ۶۰۱ @##\$a QM \$2@##\$a ساده

تصویر ۴. فهرستبرگه تصویر ۳ در نوار یونی مارک

در حالی که فهرستبرگه تصویر ۱ که در انتهای پنج منطقه آن، نقطه گذاشته شده است پس از کدگذاری به روش بالا، به شکل تصویر ۵ در می‌آید. مقایسه دو تصویر ۴ و ۵ نشان می‌دهد که بر اثر گذاشتن نقطه در انتهای پنج منطقه از یک فهرستبرگه، چه تغییراتی در رکورد کامپیوتری یک ماده کتابخانه‌ای به وجود می‌آید. این تغییرات که در تصویر ۵ با حروف پررنگ نشان داده شده‌اند می‌توانند در تبادل کامپیوتری رکورد تصویر ۵ با رکورد تصویر ۴ که هر دو اثری واحد را توصیف می‌کنند اختلال ایجاد کند. و از آنجا که در کتابشناسی ملی، این نقطه‌ها گاهی گذاشته و گاهی حذف می‌شوند امکان بروز این اختلال همواره وجود دارد.

00542nam0#2200193###450# 001000900000 010001900009 100004100028
101000800069 102000800077 105001800085 200005100103 210005300154
215002900207 320001500236 320002400202 606003800275 680001600313

به _____: ۷۰۰ \$d @ ۱۱۳۲-۶۲م @ 700002000329@
@##\$a13611225d1361###d#y0pery0107####zz@0#\$aper@##\$aIRN@
نوشته مهرناز Sf رشد در دوران قبل از تولد @##\$a13611225d1361###d#y0pery0107####zz@0#\$aper@##\$aIRN@
مصور ۸۰ص. @##\$a. ۱۳۶۱ \$d. کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان \$b تهران @##\$a @ شهرآرای
به \$x جنین شناسی انسانی @##\$a @ کتابنامه: ص. ۷۹-۸۰ @##\$a @ واژه نامه. @##\$a @ (بخش رنگی).
@% مهرناز \$b شهرآرای @#1\$b @ ۵ر۹ش \$b ۶۰۱ \$b @##\$aQM \$2@##\$a زبان ساده

تصویر ۵. فهرستبرگه تصویر ۱ در بونی مارک

آخرین دلیلی که برای این مطلب می توان ذکر کرد این است که این نقطه ها، هر کدام یک بابت را در حافظه کامپیوتر اشغال می کنند و اگر به طور متوسط برای هر رکورد، پنج نقطه در نظر بگیریم این نقطه ها، بی هیچ دلیلی مقداری از حافظه کامپیوتر را که می تواند به اطلاعات سودمند دیگر اختصاص یابد پر می کنند. بدیهی است که هر چه تعداد مناطق یک فهرستبرگه بیشتر باشد این نقطه ها فضای بیشتری از حافظه را به خود اختصاص می دهند.

با توجه به دلایل فوق، نگارنده پیشنهاد می کند که از این پس، کتابخانه ملی ایران نقطه ها را از انتهای مناطق فهرستبرگه های مندرج در کتابشناسی ملی ایران حذف کند تا کتابخانه های دیگری نیز که از استانداردهای کتابخانه ملی پیروی می کنند به طور یکدست این کار را انجام دهند. این کار باید در ویرایشهای جدید نرم افزارهای کامپیوتری فهرستنویسی نیز اعمال شود. همچنین توصیه می شود مدرسین درس سازماندهی مواد نیز با اتکاء به ترجمه فارسی آنگلو - آمریکن ۲ این نکته را همراه با سایر نکات، مدنظر قرار دهند. ■

مآخذ

۱. کتابخانه ملی ایران. کتابشناسی ملی ایران، نیمه اول سال ۱۳۶۲، شماره ۵۱، ص ۸۵.
۲. همانجا، ص ۶۱.

۳. قواعد فهرستنویسی انگلو-امریکن/انجمن کتابداران امریکا... [و دیگران]؛ ترجمه رحمت‌الله فتاحی، ویرایش ۲. مشهد: آستان قدس رضوی. معاونت فرهنگی، ۱۳۷۱، ص ۵۵-۵۶، قاعده 1.OD.
۴. همانجا، قاعده 1.OC.
۵. صدیق بهزادی، ماندانا. دستنامه قواعد فهرستنویسی. تهران: کتابخانه ملی جمهوری ایران، ۱۳۷۳.
۶. فتاحی، رحمت‌الله. فهرستنویسی: اصول و روشها. مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد، ۱۳۷۳، ص. ۳۸.
۷. اکبری‌نژاد، سعید. "گام نخست"، فصلنامه کتاب، بهار ۱۳۷۴، ص ۱۲۷-۱۳۴.